

LIETUVIŲ IŠEIVIJOS KATALIKŲ IR LIBERALŲ IDEOLOGINIŲ SROVIŲ ARCHYVINIS PAVELDAS: AKTUALUMAS IR PRIEINAMUMAS

DAIVA DAPKUTĖ
ILONA BUČINSKYTĖ

Vytauto Didžiojo universiteto Išeivijos studijų centras
S. Daukanto g. 25 LT-44249 Kaunas, Lietuva
El. paštas: d.dapkute@hmf.vdu.lt
i.bucinskyte@hmf.vdu.lt

Straipsnyje aptariamas dviejų DP emigracinės bangos ideologinių srovių – vadinamųjų katalikų ir liberalų – archyvinio paveldo likimas; pristatomos archyvų kaupimo, išsaugojimo, aktualumo ir prieinamumo problemos. Nepaisant ideologijų srovių nesutarimų išėivijoje, daroma išvada, kad požiūris į archyvų kaupimą ir išlaikymą buvo panašus – dažniausiai archyvai nebuvo sistemingai kaupiamai. Panašus išėivijos liberalų ir katalikų srovių archyvų likimas: nemaža jų dalis saugoma oficialiose archyvinėse institucijose Lietuvoje ir užsienyje, tačiau ne mažiau išėivijos ideologinių srovių archyvinio paveldo yra ir privačiuose archyvuose. Oficialiose archyvinėse institucijose saugomi išėivijos katalikų ir liberalų archyviniai fondai yra susiformavę asmeninių archyvų pagrindu. Asmeninių archyvų sudėtis įvairi: juose yra susimaišę asmeniniai laišakai su oficialių organizacijų dokumentais, knygos su rankraščiais, muziejiniai eksponatai, daiktai ir periodiniai leidiniai. Išėivijos katalikų ir liberalų archyvininių fondų likimas įvairius – vieni jų išnyksta mirus archyvo sudarytojui, kiti išlaikomi asmeniniuose archyvuose, treči patenka į Lietuvos ar užsienio archyvines institucijas.

Reikšminiai žodžiai: ideologinės srovės, archyvinis paveldas, katalikai, liberalai, organizacijos, krikščionys demokratai, ateitininkai, Lietuvių fronto bičiuliai, rezistentai

XX amžiaus antrojoje pusėje prasidėjęs globalizacijos procesas dėl šiuolaikinių komunikacijos priemonių ir gyventojų mobilumo sudarė sąlygas pažinti kitas pasaulio kultūras ir valstybes, atsivėrė kultūrinių mainų galimybės. Tačiau globalizacijos procese slypi

mažų tautų tautinio tapatumo išsaugojimo ir kultūros unifkavimo problemos. Šiuolaikinė Lietuvos kultūra (plačiaja prasme) susiduria ne tik su globalizacijos keliamais iššūkiais, ne mažiau aktuali ir dėl emigracijų ir okupacijų po visą pasaulį pabirusių

lietuvių kultūros reiškinių internalizavimo problema. Nuo XIX a. pabaigos iki šių dienų išėivijoje buvo sukurta įvairių kultūrinių vertybių. Daug jų sunaikino laikas, dalis išliko ir pateko į užsienio šalių, Lietuvos archyvus ir bibliotekas. Išėivijos kultūrinis paveldas – neatsiejama lietuvių tautos savastis, padedanti ne tik išsaugoti tautinį tapatumą išėivijoje, bet ir stiprinti ryšius su Lietuva. Šio kultūrinio paveldo pažinimo, išsaugojimo problemos glaudžiai susijusios su lietuvių tautinės tapatybės, tautos kultūrinės atminties išėivijoje atkūrimo problemomis.

Pažymėtina, kad lietuvių išėivijos kultūros reiškiniai ir paveldas dar nėra tapę bendro kultūrinio žinojimo ir vartojimo dalimi. Viena tokios padėties priežasčių – lietuvių išėivijos archyvinio paveldo padėtis. 1990 m. Lietuvai atkūrus nepriklausomybę, buvo kilusi domėjimosi išėivija banga, ją lydėjo išėivijoje publikuotų knygų ir periodinių leidinių gabenimas į tėvynę. Prasidėjo ir asmenų bei institucijų archyvinių fondų pargabenimo į Lietuvą procesas. Blėstant domėjimosi išėivija entuziazmui ir retėjant kultūriškai angažuotų išėivijos veikėjų gretoms, lietuvių išėivijos archyvinio paveldo likimo klausimas tampa vis aktualesnis.

Išėivijos archyvinis paveldas yra kelių emigracijos bangų ir kartų veiklos rezultatas. Lietuvos istorikai kol kas dar nesusitarė lietuvių emigracijos periodizavimo ir terminijos klausimais. Vis dėlto visuotinai sutinkama, kad emigracija iš Lietuvos masines apraiškas įgavo naujaisiais laikais: XIX a. antroje pusėje–XX a. pirmojoje pusėje,

genami skurdo ir nepriteklių, Lietuvą paliko šimtai tūkstančių gyventojų. Antrojo pasaulinio karo įvykiai lemtingai paveikė Lietuvos valstybės ir visuomenės gyvenimą. Jie taip pat tapo politinės emigracijos priežastimi: traukdamiesi nuo sovietinio teroro Lietuvą paliko apie 60 tūkstančių gyventojų. Lietuvai atkūrus nepriklausomybę prasidėjo ir šiuo metu tebevyksta ekonominių priežasčių nulemta emigracija iš Lietuvos. Skirtingais laikotarpiais emigracija iš Lietuvos vyko nevienodomis kryptimis, tačiau didžiausios lietuvių išėivių bendruomenės susikūrė JAV, Kanadoje, Didžiojoje Britanijoje, Australijoje, Vokietijoje, Pietų Amerikos šalyse.

Emigraciją, nepaisant jos priežasčių, lydi socializacijos procesai. Svetimuose kraštuose atsidūrę lietuviai ėmė burtis vadovaudamiesi ne tik tautiniais, bet ir pasaulėžiūriniais motyvais. Supaprastinta dichotomija „tikintis–netikintis“ arba pasisakymas už / prieš visuomenės palenkimą religiniam principui lėmė katalikų ir liberalų ideologinių srovių susiformavimą ir vystymąsi išėivijoje. Žvelgiant iš laiko perspektyvos, katalikų ir liberalų ideologinė priešprieša aktuali kalbant apie XIX a. antrosios pusės–XX a. pirmosios pusės ekonominius emigrantus, taip pat apie emigraciją po Antrojo pasaulinio karo. Dėl žemo socialumo lygio ideologinė diferenciacija dabartiniams emigrantams iš Lietuvos nebūdinga.

Pažymėtina, kad dėl skirtingų sociokultūrinių patirčių XIX a. antrosios pusės ir XX a. pradžios ekonominės ir pokario politinės emigracijos atstovų sociokultūrinis

gyvenimas vyko gana izoliuotai, tik bendras Lietuvos laisvinimo tikslas skatino skirtingų emigracijos bangų atstovus vienyti bendrai politinei veiklai. Suvokiant, kad skirtingų emigracijos bangų ideologinių srovių archyvai buvo kaupiami ir saugomi vadovaujantis skirtingomis strategijomis, šiame straipsnyje bus apsiribojama tik po Antrojo pasaulinio karo iš Lietuvos pasitraukusiesiems aktualių katalikų ir liberalų archyvų padėties analize. Šiame straipsnyje nebus nagrinėjamas *gryno-rių* (XIX a. antrosios pusės–XX a. pradžios ekonominių emigrantų) ideologinių srovių archyvinio paveldo likimas, nes tai gali būti atskiro tyrimo objektas.

Po Antrojo pasaulinio karo iš pradžių DP (anglų kalbos žodžių *Displaced Persons* – *perkeltieji asmenys* santrumpa) stovyklose Vokietijoje ir Austrijoje, o vėliau – emigracijoje vyko turiningas lietuvių išveivų kultūrinis, visuomeninis ir politinis gyvenimas. Neatsiejama socialinio ir intelektualiojo lietuvių išveivijos gyvenimo dalis buvo lietuvių ideologinių srovių tradicijų tąsa ir naujų pasaulėžiūrinių sprendimų ieškojimas. Tuo metu lietuvių išveivijoje didžiausią įtaką visuomeniniame kultūriniame ir politiniame gyvenime turėjo dvi pagrindinės ideologinės srovės – katalikiškoji ir liberalioji.

Šio straipsnio tikslas yra aptarti dviejų DP emigracinės bangos ideologinių srovių – vadinamųjų katalikų ir liberalų – archyvinio paveldo likimą šiandien, supažindinti su archyvų kaupimo, išsaugojimo, aktualumo ir prieinamumo problemomis. Atskiruose poskyriuose bus aptariamos katalikiškosios ir liberaliosios srovės instituci-

jos ir jų archyvinio paveldo likimas, pristatomos svarbiausios saugyklos Lietuvoje ir užsienyje, kur kaupiami išveivijos ideologinių srovių archyvai. Kadangi archyvinio paveldo dauguma formavosi kaip institucijų dokumentacija, šiuose poskyriuose bus pateikiama trumpa informacija apie katalikų ir liberalų srovės organizacijas, jų raidą ir požiūrį į savo archyvų išsaugojimą. Atskirai bus aptariamos archyvų išsibarstymo, prieinamumo ir išveivijos kultūrinio paveldo aktualumo problemos.

Pažymėtina, kad šiame straipsnyje sąvokos „katalikas“ ir „liberalas“ vartojamos sociopolitine prasme, nusakant asmens ar grupės priklausymą tam tikrai ideologinei srovei. Ideologinių grupių išskyrimas lietuvių išveivijoje nėra tik istorikų konstruktas, susibūrimą vadovaujantis skirtingomis ideologinėmis pozicijomis yra reflektavę patys išveivijos autoriai. 1953 m. „Aidų“ žurnale išveivijos pedagogas Kazys Mockus rašė: „<...> emigruodami išsivežėme su savimi kartu ir politinę bei ideologinę diferenciaciją. Ankstesniųjų emigrantų diferenciacija buvo kiek skirtingesnė nuo dabartinės, tačiau laikas vienodinas. Niekas negalėtų tvirtinti, kad atsivežtoji diferenciacija visai atitinka dabartines nuotaikas krašte, lygiai kaip niekas, turbūt, nemano, kad galime mūsų emigracijoje tos diferenciacijos išvengti“ [20, 309].

Šių dviejų ideologinių srovių konfliktas, užsimezges XIX a. pabaigoje, sustiprėjęs nepriklausomoje Lietuvoje ir ypač antinacinės rezistencijos metais, perkeltas į emigraciją įgijo dar aštresnes formas. Emigracijos są-

lygomis gyvenant savotiškame uždarame lietuviškame „gete“, ideologinė diferenciacija dar labiau sustiprėjo. Todėl kalbant apie lietuvių išeivijos istoriją neįmanoma nutylėti aštrių ideologinių ar pasaulėžiūrinių kovų tarp katalikų ir liberalų. Ši priešprieša turi tokią ilgą, painią ir prieštaringą istoriją, kad galbūt ištakų ir priežasčių daugelis šios kovos dalyvių jau nebeprisimena. Abi pusės turėjo ir tebeturi tvirtus įsitikinimus bei uoliai gina savo tiesas, nepamiršdamos senų nuoskaudų. Kita vertus, žvelgiant iš laiko perspektyvos, abiejų ideologinių grupių garbei reikia pasakyti, kad egzistavusi ir vis dar gyva ideologinė priešprieša skatino lietuvių išeivijos aktyvumą visuomeninėje, kultūrinėje ir politinėje veikloje. Netekus kurio nors vieno sparno būtų prarasta pusiausvyra, taip reikalinga išeivijos gyvenime.

Nepaisant ideologinių priešpriešų, skirtingų išeivijos ideologinių srovių archyvinio paveldo likimas šiandien yra panašus. Ironiška, kad kitados nesutaikomų ideologinių priešinininkų archyvai atsiduria po tos pačios archyvinės institucijos stogu.

Lietuvių išeivijos ideologinių srovių archyvinio paveldo likimas nėra sulaukęs plačių ir išsamių akademinėjų studijų. Amerikos lietuvių kultūros archyvo formavimo principai atskleisti Juozo Ereto knygoje apie Pranciškų Jurą [14], taip pat Algimanto Liekio studijoje [19]. Yra pasirodę keli straipsniai apie Vytauto Didžiojo universiteto Išeivijos studijų centro veiklą ir saugomus archyvus [3; 9; 10], Danutės Stepovavičiūtės straipsnyje pristatomas išeivijos bibliofilo Kazio Pemkaus archyvo kelias į

Lietuvą [22], Algimantas Katilius supažindina su į Lietuvą atkeliavusio prelado Mykolo Krupavičiaus archyvo turiniu [15].

KATALIKIŠKOSIOS SROVĖS INSTITUCIJOS IŠEIVIJOJE IR JŲ ARCHYVINIS PAVELDAS

Lietuvių katalikiškoji ideologinė srovė formavosi XIX a. pabaigoje–XX a. pirmojoje pusėje Lietuvoje ir už jos ribų. Katalikų ideologinei grupei, priešingai nei liberalams, būdingos tvirtos ir ilgalaikės organizacinės struktūros. Ideologiškai angažuoti katalikai savo pasaulėžiūrą stengėsi įskiepyti burdamiesi į įvairias organizacijas. Žvelgiant retrospektyviai, galima pastebėti, kad organizuotų katalikų ideologiją labiausiai formavo krikščionys demokratai, ateitininkai ir Lietuvių fronto bičiuliai – vadinamieji frontininkai. Greta šių ideologinių katalikų organizacijų egzistavo ir kitos, tačiau jos neatliko katalikiškos pasaulėžiūros formavimo funkcijos ir šiame tekste jų archyvų likimas nebus analizuojamas. Svarbų vaidmenį lietuvių išeivijos katalikiškosios pasaulėžiūros formavimo procese atliko ir katalikiškosios orientacijos periodiniai leidiniai: iki šių dienų leidžiamas dienraštis „Draugas“ (pradėtas leisti 1909 m.), 1915–2006 m. ėjęs laikraštis „Darbininkas“, Kanados lietuvių laikraštis „Tėviškės žiburiai“ (leidžiamas nuo 1949 m.), Australijos lietuvių „Tėviškės aidai“ ir, be abejo, katalikiškos orientacijos kultūros žurnalas „Aidai“.

Visos trys minėtos katalikų ideologinės organizacijos savo veiklą pradėjo Lietuvoje, o išeivijoje buvo tęsiama tai, kas pradė-

ta Lietuvoje. 1905 m. ėmė veikti Lietuvių krikščionių demokratų sąjunga (LKDS), nuo 1917 m. krikščioniškosios demokratijos idėjas propagavusi institucija vadinosi Lietuvių krikščionių demokratų partija; 1946 m. Vokietijoje buvo sugrįžta prie Lietuvių krikščionių demokratų sąjungos pavadinimo. Emigracijos sąlygomis krikščionys demokratai aktyviai dirbo Lietuvos laisvinimo labai Vyriausiąjame Lietuvos išlaisvinimo komitete (VLIK'e), Lietuvos laisvinimo komitete (LLK'e), kėlė Lietuvos okupacijos klausimą tarptautiniuose forumuose: Krikščionių demokratų internacionale – *Nouvelles Equipes Internationales* (NEI), Pavergtųjų Europos tautų seime (PET-ACEN) ir Vidurio Europos krikščionių demokratų sąjungoje (CDUCE) [17, 112].

Ateitininkų organizacijos pradžia siejama su 1911 m. pasirodžiusiu pirmuoju žurnalo „Ateitis“ numeriu. Po 1927 m. reorganizacinės konferencijos ateitininkų organizacija veikė kaip trilypė federacija, vienijusi Moksleivių ateitininkų sąjungą (MAS), Studentų ateitininkų sąjungą (SAS) ir Ateitininkų sendraugių sąjungą (ASS). Esminiai ateitininkų sąjūdžio ideologijos aspektai buvo suformuluoti dar 1911 metais. Nepriklausomos Lietuvos laikais ateitininkijos sąjūdžio pradininkų skelbtos ideologinės gairės buvo išplėtos. Ateitininkų ideologija – sudėtinga įsitikinimų sistema, kuri gali būti redukuojama į penkis pagrindinius ateitininkų principus: katalikiškumą, tautiškumą, inteligentiškumą, visuomeniškumą, šeimyniškumą. Išeivijos sąlygomis vyko ateitininkų principų perinterpretavimas naujomis sąly-

gomis, tačiau esminiai ideologijos bruožai nepakito. Jau pirmaisiais pokario mėnesiais DP stovyklose buvo atgaivintas organizuotas ateitininkų organizacijos veikimas. Jaunosios kartos lietuvių katalikiškas ugdymas tapo pagrindine išeivijos ateitininkų veiklos sritimi. Lietuvos okupacijos faktas paskatino ateitininkus ieškoti tarptautinės veiklos nišos. Jau pirmaisiais DP stovyklų metais buvo atgaivinti ir plėtoti ateitininkų ryšiai su tarptautine katalikų intelektualų organizacija „Pax Romana“. Ateitininkai sendraugiai (dažnai kaip LKDS ar LFB nariai) buvo aktyvūs lietuvių išeivijos socialinio kultūrinio ir politinio gyvenimo dalyviai.

1941-aisiais, nacių okupacijos metais, susiformavo rezistencinė organizacija Lietuvių frontas (LF), vėliau išeivijoje iš jo išaugo Lietuvių fronto bičiulių (LFB) sąjūdis. DP stovyklų sąlygomis LF nebuvo atkurta. Po karo Vokietijoje atkurto VLIK'o veikloje dalyvavo tik LF atstovai. Emigracijos išsklaidytus bendražygius ėmėsi burti JAV įsikūrę LF nariai, pradėję organizuoti LFB sąjūdį. 1951 metais JAV įvyko pirmieji LFB rinkimai, per kuriuos buvo išrinkta organizacijos valdyba. Ilgainiui susiformavo LFB organizacinė struktūra. LFB padaliniai susibūrė JAV, Kanadoje, Europoje. Iš pradžių LF skelbėsi esanti rezistencinė organizacija, o vėliau išryškėjęs frontininkų politinis interesas (išreikštas nepasaulėžiūrinės politikos įgyvendinimo idėja) darė LF rimitais krikščionių demokratų konkurentais. Lietuvių katalikų nesutarimai politinio susiorganizavimo reikalu darė įtaką visai lietuvių išeivijos katalikiškajai visuomenei. Tik iš

pirmo žvilgsnio gali atrodyti, kad išeivijos katalikai veikė kaip gerai organizuota homogeniška sociopolitinė jėga, tačiau pažvelgus atidžiau matyti, kad tarp išeivijos katalikų būta ir nesutarimų, ir didelių konfliktų, kartais pranokusių net katalikų ir liberalų priešpriešą [8].

Lietuvių išeivijos katalikiškosios srovės archyvai formavosi skirtingai, skirtingi ir jų likimai. Vienos organizacijos įpareigojo savo padalinius saugoti archyvinę medžiagą ir centralizuotai kaupti tam tikrose archyvinėse institucijose. Tai pasakytina apie Ateitininkų federaciją. Centrinę ateitininkų organizacijos organų sprendimu gausus XX a. 5–6 dešimtmečių Ateitininkų federacijos archyvinį šaltinių masyvą yra saugomas Amerikos lietuvių kultūros archyve (Putname, Konektikuto valstijoje, JAV). 1952 m. lapkričio 20 d. Ateitininkų federacijos Vyriausiosios valdybos darbo apyskaitoje skaitome: „13. Archyvas. Iš Europos atgabentas ateitininkų archyvas ir, susitarus su Nekalto Šv. Marijos Prasiždėjimo seselėmis, nutarta jį telkti Putnam, Conn. Laikini archyvas yra sukrautas pas Vyr[iausiosios] Valdybos Reik[alų] Vedėją Praną Jogą“ [12]. Vėlesnių metų ateitininkų organizacijos centrinių institucijų veiklą liudijantys dokumentai yra kaupiami ir saugomi Ateitininkų namuose (Lemonte, JAV).

Kitų lietuvių išeivijos katalikų organizacijų archyvai nebuvo sistemingai kaupiami vienoje kurioje nors archyvinėje institucijoje. Išeivijos krikščionių demokratų ir LF bičiulių archyvinis paveldas yra išbarstytas

po daugybę Lietuvos ir užsienio archyvų bei privačių kolekcijų. Išeivijos krikščionims demokratams ir LF bičiuliams aktyviai veikiant Lietuvos laisvinimo veikloje ir baiminantis informacijos nutekėjimo Lietuvos laisvės priešams ir ideologiniams oponentams, dokumentai buvo įslaptinami ir prieinami tik pavieniams asmenims. Tik pastaraisiais metais, pasikeitus Lietuvos geopolitinei situacijai ir išeivijos katalikų aktyvui ne savo valia pasitraukiant *anapilin*, susimąstyta apie archyvų likimą, išsaugojimą ir efektyvią panaudą.

Pagrindines lietuvių išeivijos katalikų srovės archyvų saugyklas galima suskirstyti į keletą grupių:

A. Oficialios archyvinės institucijos užsienyje

1) Amerikos lietuvių kultūros archyvas (ALKA) Putname. Šio archyvo įkūrėjas ir ilgametis globėjas buvo aktyvus JAV lietuvių katalikiškosios visuomenės veikėjas ir mecenatas prelatas Pranciškus Juras. Jis ir jo bendraminčiai manė, kad išeivijos katalikų archyvai turi būti kaupiami atskiroje archyvinėje institucijoje. Kai 1954 m. pradžioje prel. P. Juras svarstė ALKA'os likimą, atsižvelgė į istoriko S. Sužiedėlio nuomonę: „Nemanyčiau, kad reikėtų galvoti apie [Alkos] sujungimą su Lietuvių Pasaulio Archyvu Chicagoje. Jo vedėju tuo tarpu yra V. Liulevičius, ateitininkas, bet jis priklauso nuo Vliko, kurio sudėties keitimasis gali atsiliepti ir vedėjui. Tuo būdu katalikus liečianti medžiaga gali būti ateityje tvarkoma žmogaus, kuris jai gali neskirti didesnės reikšmės <...> Tai nėra nepasitikėjimas Lie-

tuvių Pasaulio Archyvu, bet išmintingas apdairumas <...> Kol negalima visos istorinės medžiagos, liečiančios užsienio lietuvius, sutelkti po valstybės apsauga (sakysime Lietuvoje), geriau ją telkti ne vienoje vietoje. Katalikams reikia turėti savo atskirą archyvą“ [14, 155–156].

Nenuostabu, kad vadovaujantis ALKA – kaip lietuvių išeivijos katalikiškosios srovės archyvo samprata – čia buvo sukaupta daugiau katalikiškosios srovės organizacijų ir asmenų archyvų. ALKA'os archyve saugomi daugiausia asmeninių kolekcijų pagrindu susidarę archyviniai fondai, išimtį sudaro tik Ateitininkų, Lietuvių katalikų mokslo akademijos archyvai. Lietuvių išeivijos katalikiškosios srovės tyrėjui svarbūs kun. V. Dabušio, J. Girniaus, D. Jasaičio, prel. P. Juro, kun. S. Ylos, prel. M. Krupavičiaus, R. Razgaitienės, V. Vaitiekūno, V. Vardžio archyviniai fondai.

2) Pasaulio lietuvių archyve prie Lituanistikos tyrimų ir studijų centro (PLA/LTSC) Čikagoje kaupiami organizacijų ir atskirų asmenų (visuomenės ir kultūros veikėjų) archyvai. Čia, žvelgiant iš lietuvių išeivijos katalikiškosios srovės tyrėjo pozicijų, saugomi asmeninių archyvų pagrindu sudaryti S. Barzduko, J. Ambrazevičiaus-Brazaičio, vysk. V. Brizgio, prel. P. Juro, V. Manelio, K. Pakšto, K. Pabedinsko, K. Pemkaus, L. Prapuolenio, V. Vaitiekūno, V. Viliamo archyviniai fondai.

3) Ateitininkų namuose Lemonte nuo XX a. 7-ojo dešimtmečio kaupiama ateitininkų organizacijos veiklą ir raidą išeivijoje liudijanti istorinė medžiaga.

B. Oficialios archyvinės institucijos Lietuvoje

1) Vytauto Didžiojo universiteto Išeivijos studijų centre (VDU ISC) yra saugomi K. Skrupskelio, A. Damušio, L. Valiuko, E. Turausko, V. Natkevičiaus, J. Norkaičio archyviniai fondai.

2) Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje – išeivijos katalikų ideologinės srovės tyrinėtojiui itin aktualus ir vertingas Z. Ivinskio archyvinis fondas.

3) Lietuvos istorijos instituto (LII) bibliotekos Rankraščių skyriuje – jungtinis M. Krupavičiaus ir LKDS archyvinis fondas. Šis fondas ilgainiui didėja, 2005 m. į jį buvo įtrauktas išeivijos žurnalisto ir visuomenininko A. Kasiulaičio archyvas [15].

4) Archyvai saugomi ir kitose institucijose, pavyzdžiui, Maironio lietuvių literatūros muziejuje yra B. Brazdžionio fondas, Klaipėdos universiteto bibliotekoje – K. Pemkaus kolekcija.

Privačiose kolekcijose, iš kurių buvo sudaryti pirmiau minėti archyviniai fondai, buvo saugomi ne tik archyviniai dokumentai, bet ir knygos, periodiniai leidiniai, netgi daiktai. Pažymėtina tai, kad šios kolekcijos padėjo sukaupti Lietuvoje (kad ir ne visai sukomplektuotus) pagrindinius lietuvių išeivijos ideologinių srovių periodinius ir neperiodinius leidinius. Krikščionių demokratų: krikščionių demokratų oficiozą „Tėvynės sargas“ (1947–2000); „Lietuvių krikščionių demokratų sąjungos biuletenį“ (1946–1994), Lietuvių krikščionių demokratų Jaunių sekcijos centrinio komiteto biuletenį „Mūsų jaunimas“ (1952),

taip pat krikščionių demokratų vertybių sklaidai tarp jaunimo skirtus „Jaunimo žygis“ (1952–1962). Ateitininkų: „Ateities“ (1946–1994); „Ateitininko bibliotekos“ serija; Studentų ateitininkų sąjungos „Gaudamus“ (1951–1978), taip pat daugybė įvairių kuopų, draugovių leidinėlių, leistų ir DP stovyklose, o vėliau emigracijos sąlygomis. Lietuvių fronto bičiulių: „Mažasis židinys“ (1946–1947), „Lietuvių biuletenis“ (1951–1965), „Į laisvę“ (pradėtas leisti 1953 m. ir leidžiamas iki šių dienų), „JAV ir Kanados lietuvių fronto bičiulių biuletenis“ (1966–1984), „Europos LF bičiulis“. Didesnėse Lietuvos bibliotekose nesunkiai galima rasti „Ateities literatūros fondo“, „Į Laisvę fondo“ ir „Popiežiaus Leono XIII fondo“ išleistų knygų.

C. Asmeniniai archyvai Lietuvoje ir užsienyje

Nors oficialiuose Lietuvos ir užsienio archyvuose yra gausūs lietuvių išeivijos katalikiškosios srovės istorijos šaltiniai, tačiau neapleidžia nuojauta, kad ne mažesnis kiekis išeivijos krikščionių demokratų, ateitininkų ir LFB archyvinio paveldo, taip pat katalikiškos orientacijos periodinių leidinių redakcijų archyvinės medžiagos yra saugoma privačiuose archyvuose. Būtina atlikti tokių archyvų inventorizaciją ir pasirūpinti, kad šie archyvai išliktų ateities kartoms.

LIBERALIOJI IŠEIVIJOS SROVĖ IR JOS ARCHYVINIO PAVELDO LIKIMAS

Katalikiškasis sparnas į emigraciją perkėlė savo tradicines griežtas organizacines formas, o liberalioji srovė ir išeivijoje buvo susi-

skaldžiusi. Vadinamieji liberalai išeivijoje išsiskyrė tuo, kad liberalų sudarytos organizacijos nuolat keitėsi pagal laiko reikalavimus, bandydamos atsinaujinti ir prisitaikyti prie naujų veikimo sąlygų. Liberalams būdingas individualizmas, sunkiai suderinamas su organizaciniais rėmais, lėmė gana ilgą ir vingiuotą liberalų srovės institucionalizavimosi procesą – viena organizacija keisdavo kitą, o ir kita nepasižymėdavo patvarumu ir ilgaamžiškumu. Po Antrojo pasaulinio karo liberalioji srovė sudarė negausią, tačiau gana įtakingą visuomenės dalį tiek politiniame, tiek kultūriniame išeivijos visuomenės gyvenime, o jos organizacijos – stiprią opoziciją VLIK'ui ir katalikiškosios srovės politinėms organizacijoms. Vėlesniais metais lietuviai liberalai išeivijoje buvo mažuma, daugiau lemianti kultūrinį negu politinį tautos gyvenimą.

Po Antrojo pasaulinio karo išeivijoje susiformavusios liberalų srovės ištakos glūdi nepriklausomos Lietuvos ir antinacinės rezistencijos laikotarpyje. Būtent antinacinės rezistencijos laikais Lietuvoje susikūrusios Lietuvos laisvės kovotojų sąjungos (LLKS) idėjų veikiamos formavosi liberalų organizacijos išeivijoje. LLKS modelis, gebėjimas priimti skirtingumus, suvienyti savo gretose įvairių įsitikinimų ir ideologijų asmenis labiausiai atspindėjo tą visuomeninę politinę liberaliąją srovę, kuri išeivijoje, palengva keisdama savo organizacines formas, išsirutuliojo į platesnę liberalų koaliciją, susikūrusią Amerikoje XX a. 7-ojo dešimtmečio pabaigoje.

Išeivijos liberalų organizacijų teorinis srovės pagrindimas buvo gana silpnas (kiek

daugiau šioje srityje reikėsi tik Vytauto Kavolio kartos liberalai). Supaprastintas liberalizmo kaip pasaulietinės inteligentijos idėjinės atsvaros klerikalizmui supratimas jaunosios kartos buvo palaiapsniui keičiamas ir praplečiamas, pereinant prie modernizuoto kultūrinio liberalizmo sąvokos.

Emigracijoje buvo atkurtos dvi partijos, kurių programinės gairės ir praktika iš dalies buvo artimos liberalizmui: tai Lietuvių tautinis sąjūdis ir Valstiečių liaudininkų sąjunga. Liaudininkai savo liberalizmo tradiciją atsivežė iš Lietuvos ir jiems dažnai buvo būdingas įsitikinimas, kad jų organizacija turi lietuviško liberalizmo monopolį [11, 180–181]. Liaudininkų liberalizmo vertinimas, matuojamas nepriklausomos Lietuvos laikų metais, emigracijoje izoliavo juos nuo mažesnių jaunųjų liberalų grupių. Tautininkai pagal savo kilmę (kilę iš tos pačios Lietuvių demokratų partijos) taip pat pretendavo į liberalizmo tradiciją Lietuvoje, Vokietijoje išsiskyrė pozityvia, dinamiška veikla, posūkiu link liberalizmo, tačiau vėlesniais metais visa tai išblėso [11, 181–182]. Išeivijoje ne kartą buvo bandoma suartinti ar net suvienyti valstiečius liaudininkus ir tautininkus, sudarant stiprią liberalią vidurio srovę. Tautininkus ir liaudininkus į vieną vidurio srovę galėjo sulieti liberalios idėjos, tačiau liberalizmas abiejų partijų išėivijoje buvo menkai teoriškai pagrįstas, o antiklerikalinis motyvas pasirodė per silpnas suvienyti priešingai nusiteikusias grupuotes [11, 180–193]. Pažiūrų giminystė bei liberalizmas dalį tautininkų ir liaudininkų atvesdavo į naujus liberaliosios srovės sąjūdžius ir organizacijas.

Kalbant apie liberaliąją srovę sąlygiškai galima išskirti dvi kartas ir jų organizacijas. Vyresnioji, arba *rezistentų*, karta – tai karta, kuri brendo Lietuvoje antinacinės rezistencijos sąlygomis ir kuriai darė įtaką rezistencinė veikla. Besiblaškanti tarp politinės ir kultūrinės veiklos, kovos su VLIK’u, besistengianti užmegzti ryšius su kraštu ir jame vykstančiu partizaniniu karu, veikiama žaidimų su užsienio slaptosiomis žvalgybomis ir Jono Deksnio veiklos, ji išėivijoje taip pat stengėsi tęsti slaptą rezistencinę veiklą. Jiems būdingas perdėtas savo idėjos – rezistencijos – akcentavimas, sudėtingas perėjimas nuo slaptos rezistencinės veiklos prie viešos visuomeninės politinės organizacijos. Šiai grupei atstovautų tokios organizacijos: emigracijoje atkurta pogrindžio organizacija Lietuvos laisvės kovotojų sąjunga; Bendro demokratinio pasipriešinimo sąjūdžio Užsienio delegatūra (BDPS UD) – 1946–1949 m. veikusi ryšiams su kraštu palaikyti rezistencinė organizacija, aplink kurią būrėsi panašių liberalių pažiūrų žmonės įvairiuose kraštuose (Prancūzijoje, Vokietijoje, Švedijoje, Anglijoje); 1950 m. įkurta Lietuvių rezistencinė santarvė (LRS), tapusi vieša liberalų organizacija, turėjusi skyrius Europoje ir JAV; taip pat liberalų grupės, susibūrusios aplink „Minties“ laikraštį Vokietijos DP stovyklose ir Anglijoje leistą „Santarvės“ žurnalą.

Jaunoji išėivijos liberalų karta – karta, mokslus baigusi ir brendusi jau emigracijos sąlygomis. Jos organizacijoms būdinga orientacija daugiau į kultūrinę nei politinę veiklą, organizacijų virtimas savotiškai nepriklausomų žmonių intelektualiniais ben-

dravimo sąjūdžiais. *Šviesos* sambūris, gimęs 1946 m. Vokietijoje, ir 1954 m. JAV įsikūrusi Lietuvių studentų *Santara* steigėsi kaip nepriklausomi akademinio liberalaus jaunimo sambūriai. *Šviesa* ir *Santara* pasitraukė iš politinės veiklos, visą savo dėmesį skirdamos kultūrinei veiklai. Atradusios savo idėjų bendrumą abi organizacijos 1957 m. susijungė į *Santaros-Šviesos* federaciją. Šiai grupei galima priskirti ir žmones, susibūrusius aplink „Metmenis“, „Akiračius“, Algimanto Mackaus knygų leidimo fondą.

Atkreiptinas dėmesys, kad liberalų srovės organizacijos pirmiausia buvo veiklos organizacijos, atlikusios tam tikru laikotarpiu svarbų vaidmenį, vėliau sustingdavo, baigdavo savo egzistenciją, jų vietoje kurdavosi naujos organizacinės formos. Liberalus sparnas, saistomas grynai asmeninių ryšių, sunkiai tilpo į bet kokios organizacijos rėmus. Retsykiais tą heterogenišką elementą pavykdavo suvienyti bendrai veiklai ir sujungti į vieną organizaciją, bet neilgam.

Liberalų individualizmas turėjo įtakos ne tik organizacijų veiklai ir likimui, bet ir jų požiūriui į organizacijų archyvus, archyvų kaupimą ir išsaugojimą. Galima sakyti, kad dažniausiai archyvų surinkimu ir išsaugojimu nesirūpinta – liberalų srovės organizacijų archyvai niekada nebuvo sistemiškai kaupiami kurioje nors vietoje, bet išsiblaškę po įvairius asmeninius archyvus arba net visai išnykę. Toks likimas ištiko Vokietijoje veikusio akademinio jaunimo sambūrio *Šviesa* archyvus – iš šviesiečių pasakojimų aiškėja, kad archyvas yra dingęs, kai buvo pervežamas į JAV.

Rezistentų kartos organizacijos ir jų darbas buvo susiję su slapta veikla, ryšiais su užsienio žvalgybomis ir krašto rezistencija. Aplink šias organizacijas būrėsi nedidelė uždara grupė žmonių, informacija buvo įslaptinta (dažnai žymima su priedais „slaptai“, „konfidencialiai“, „perskaičius sunaikinti“) ir prieinama tik tam tikriems asmenims. Taip mėginta apsaugoti, kad informacija nepatektų ne tik priešams, bet ir kitos ideologinės srovės – katalikų atstovams. Tiesa, ir šių organizacijų (BDPS UD, LRS) archyvinis paveldas nebuvo renkamas ir saugomas. Kaip pažymėjo B. Raila: „<...> mūsų dalykų dokumentacijos archyvai yra daugiau negu švarioje padėtyje“ [4]. Dėl šių aplinkybių dalis archyvų yra išlikusi tik privačiuose archyvuose arba Lietuvos diplomatinės tarnybos fonduose, nes diplomatai tuo metu būdavo informuojami apie liberalų organizacijų veiklą siekiant Diplomatinės tarnybos palaikymo.

Jaunesnė liberalų karta dar laisviau žvelgė į organizacines formas, taip pat į archyvų kaupimą ir išsaugojimą. Geriausias pavyzdys yra *Santaros-Šviesos* federacija, sėkmingai išsprendusi priešingybę tarp liberalų individualizmo ir organizacijos, ilgainiui atsisakiusi įprastų tradicinių organizacijos formų, tapusi „organizacija be organizacijos“, intelektualų bendravimo sąjūdžiu. Tai turėjo įtakos ir požiūriui į organizacijos archyvus – yra išlikę tik ankstyvojo laikotarpio organizacijos dokumentai (protokolai, informaciniai biuletiniai, korespondencijos), vėliau archyvams neskiiriamas dėmesys.

Organizacijų archyvų likimu galėjo būti susirūpinta tik atskirais, dažnai atsitiktiniais, atvejais, pavyzdžiui, kaip istorinis palikimas dalis archyvų yra atsidūrę kolekcininkų archyvuose. Antai Broniaus Kviklio kolekcijoje (VDU ISC) galima rasti Bendro demokratinio pasipriešinimo sąjūdžio Užsienio delegatūros, Lietuvių rezistencinės santarvės leistų biuletenių, dokumentų.

Atskirų tyrinėtojų tiek Lietuvoje, tiek išėivijoje domėjimasis ir vykdomi tyrimai skatino ir archyvų paiešką, rinkimą, ir išsaugojimą. Tomas Remeikis buvo sukaukęs didžiulę kolekciją archyvinių dokumentų, reikalingų jo vykdomiems ir planuojamiems tyrimams. Pas jį atsidūrė ir dalis liberalų organizacijų archyvų, beveik visas Lietuvių rezistencinės santarvės archyvas. Dabar palapsnui šie dokumentai perduodami į Lietuvos centrinę valstybės archyvą (LCVA). Panašus ir Vytauto Didžiojo universiteto Išėivijos studijų centro atvejis – darbuotojų atliekami liberaliosios srovės tyrimai lėmė, kad į Centrą per kelerius metus atkeliavo nemaža dalis liberaliosios srovės organizacijų ir asmeninių archyvų.

Susirūpinimas liberalų organizacijų ir asmenų archyvais gali būti susijęs ir su prisiminimų rašymais, kai „dažnas senatvėj, ima prisiminti jaunystės ‘heroiškus žygius’ ir net juos užrašyti“ [4]. Vienas iš LLKS narių, antinacinės rezistencijos dalyvis Algirdas Vokietaitis XX a. 8-ajame dešimtmetyje ketino rašyti savo veiklos memuarus, rinko medžiagą ir bandė susisiekti su buvusiais bendradarbiais, pirmiausia B. Raila, išsiaiškinti organizacijų korespondencijoje var-

totus slapyvardžius. Jo prisiminimai buvo skirti LLKS veiklai antinacinės rezistencijos metais [18, 177–360]. Dėl vėlesnių metų veiklos išėivijoje paaiškėjo, kad ne tik archyvai išblaškyti, bet ir patys buvę organizacijų nariai nedaug ką teprisimena [4]. Greičiausia šis A. Vokietaičio bandymas ir paskatino B. Railą bei kitus LRS narius dalį išlikusių Lietuvių rezistencinės santarvės dokumentų surinkti į vieną vietą ir perduoti T. Remeikiui [5].

Minint organizacijų jubiliejus, ketinant leisti proginius leidinius, taip pat būdavo susirūpinama archyviniu paveldu. Antai rengiant *Santaros-Šviesos* 25 metų jubiliejui skirtą knygutę [21] buvo nuspręsta surinkti turimus archyvus ir perduoti istorikui Vincui Trumpai, kad šis parašytų organizacijos istoriją. Buvo renkama medžiaga iš įvairių asmenų ir iš visų vietovių, kur egzistavo *Santaros* skyriai [23; 24]. V. Trumpai atsakius, istorijos rašymo darbas teko Vytautui Kavoliui. Taigi jo asmeniniame archyve turėjo būti surinkta didelė *Santaros* dalis archyvo (deja, kadangi archyvas neprieinamas, šios versijos nepavyko patvirtinti).

Daugiau išėivijos liberaliosios srovės organizacijų ir asmeninių archyvų likimu susirūpinta tik pastaraisiais metais, kai po archyvų sudarytojų ir saugotojų mirties archyvai paprasčiausiai išnyksta. Visgi archyviniu paveldu dažniausiai rūpinasi tik pavieniai asmenys, raginantys savo draugus ir bendraminčius surinkti archyvus, perduoti Lietuvos archyvų institucijoms ir taip išsaugoti ateinančioms kartoms, padaryti prieinamus išėivijos istorijos tyrėjams. Tačiau ir

šios iniciatyvos ne visada esti sėkmingos – priešastys gali būti įvairios, nuo psichologinio prisirišimo prie saugomo archyvo iki paprasčiausio turimos medžiagos nevertinimo ir prasmės nesuvokimo.

Panašus ir išeivijos liberaliosios srovės leistų laikraščių, periodinių leidinių, žurnalų redakcijų archyvų likimas. Kai kurie šių archyvų išnyko ir neišliko iki šių dienų, kiti susiformavo kaip organizacijų archyvų dalis (pvz., Lietuvių rezistencinės santarvės ir „Santarvės“ žurnalo redakcijos archyvai), kiti yra pasklidę po asmeninius buvusių leidinių redaktorių ar administratorių archyvus. Nemaža dalis, pavyzdžiui, „Akiračių“ mėnraščio, „Metmenų“ žurnalo, Algimanto Mackaus knygų leidimo fondo, archyvinio paveldo buvo sėkmingai sukaupta vienoje vietoje ir vėlesniais metais pervežta į Lietuvą.

Šiuo metu pagrindiniai išeivijos liberaliosios srovės archyvų telkiniai yra išsibarstę po įvairius archyvus.

A. Oficialios archyvinės institucijos užsienyje

Galbūt pačių liberalų laisvas požiūris į archyvus ir jų likimą, neprisirišimas prie organizacinių normų, archyvinės medžiagos nerinkimas ir nesaugojimas lėmė tai, kad išeivijos oficialiose archyvinėse institucijose liberaliosios srovės organizacijų ar asmenų archyvų beveik neišliko. Nemažą vaidmenį čia atliko ir ideologinių srovių santykiai, liberalai juk negalėjo atiduoti archyvų į katalikų institucijas. Į klausimą apie liberalių išeivijos organizacijų archyvus ALKA'oje Juozas Kriaučiūnas atsakė:

„Tokios medžiagos ir archyvų Alkoje nėra. *Alka yra lietuvių katalikų institucija, tai liberalinės orientacijos žmonės Alkai jokių savo archyvų nepalikto* (išskirta mano – D. D.), nors kai kurie jų, pvz., Dr. Vytautas Kavolis, keletą kartų, po kelias dienas ar net savaites, Alkoje rinko medžiagą savo raštams“ [13].

Lituanistikos tyrimo ir studijų centro Pasaulio lietuvių archyvas taip pat susijęs su katalikiškąja srove – nuo 1946 m. pradėta rinkti medžiaga buvo siunčiama į Šv. Kazimiero seserų vienuolyną Čikagoje, vėliau archyvas perėjo į jėzuitų globojamus naujai pastatytus Jaunimo centro namus. Šiame archyve nėra išeivijos liberaliosios srovės organizacijų archyvų, iš asmenų čia galima rasti tik liberaliosios srovės veikloje dalyvavusių rašytojų Antano Škėmos ar Algimanto Mackaus archyvus.

B. Oficialios archyvinės institucijos Lietuvoje

1) Turbūt didžiausias šiuo metu liberalų srovės archyvinis palikimas yra susiformavęs VDU Išeivijos studijų centre Kaune. Centras yra sukaukęs dalį liberalų organizacijų ir asmenų archyvų: dalį *Santaros-Šviesos* federacijos archyvo, „Metmenų“ žurnalo, „Akiračių“ mėnraščio, Henriko Žemelio, Karolio Drungos, Broniaus Bieliuko, Bronio Railos, Vinco Rastenio, Liūto Mockūno, Aleksandro Štromo, Algimanto Mackaus knygų leidimo fondo archyvus;

2) Lietuvos centiniame valstybės archyve yra liberaliosios srovės tyrėjams ypač vertingas T. Remeikio perduotas Lietuvių rezistencinės santarvės archyvas;

3) Vilniaus universiteto bibliotekos rankraščių skyriuje – Algirdo Juliaus Greimo, Algirdo Tito Antanaičio fondai;

4) Kauno tremties ir rezistencijos muziejuje – Algirdo Vokietaičio archyvas.

C. Asmeniniai archyvai Lietuvoje ir užsienyje

Nors dalis liberaliosios srovės organizacijų ir asmenų archyvų yra perduoti įvairioms archyvinėms institucijoms, iki šiol būtent asmeniniuose fonduose ir archyvuose yra išlikusi didžioji dalis liberaliosios srovės organizacijų ir asmenų archyvų.

Kalbant apie liberalų leistus leidinius, periodinę spaudą, padėtis pasikeičia – daugelis leidinių yra išlikę ir yra laisvai surandami ir prieinami ne tik didžiosiose Lietuvos ir užsienio archyvinėse institucijose, bet ir bibliotekose. Tarp jų galima paminėti tokius leidinius kaip Vokietijos DP stovyklose leistą laikraštį „Mintis“ (1946–1949), Vokietijoje ėjusį kultūros žurnalą „Šviesa“ (1946–1949) ir Stokholme leistą „Šviesą“ (1946–1947), trumpai ėjusį žurnalą „Nemunas“ (1950–1951), „Santarvės“ žurnalą (1953–1958), nuo 1959 m. einančius „Metmenis“ ar Čikagoje 1968–2005 m. leistus „Akiračius“. Algimanto Mackaus knygų leidimo fondo išleistų knygų turi daugelis Lietuvos bibliotekų.

LIETUVIŲ IŠEIVIJOS ARCHYVINIO PAVELDO PRIEINAMUMO IR AKTUALUMO PROBLEMOS

Apžvelgus abiejų ideologinių srovių požiūrį į archyvus ir archyvų kaupimo bei išsaugojimo problemas ryškėja, kad nepaisant visų

ideologinių nesutarimų, abiejų srovių požiūris buvo panašus. Panašiai susiklostė ir šių srovių archyvų likimai.

Straipsnyje aptartas daugiausia JAV lietuvių ideologinių srovių archyvinio paveldo likimas. Būtent JAV po Antrojo pasaulinio karo iš DP stovyklų persikėlė dauguma politinių pabėgėlių, čia susidarė geriausios sąlygos kultūrinei, visuomeninei, politinei veiklai, kūrėsi įvairios organizacijos, buvo leidžiama spauda, čia ryškiausiai pasireiškė katalikų ir liberalų ideologinių srovių konfliktai.

Minėtos išėivijos katalikų ir liberalų organizacijos turėjo skyrius ne tik JAV, bet ir kituose kraštuose. Šių kraštų organizacijų skyrių archyvų likimas iki šiol nėra visiškai aiškus – tik retais atvejais archyvinis palikimas yra įtrauktas į pagrindinį organizacijos archyvą, dažnai išlikęs asmeniniuose archyvuose arba galutinai sunykęs (tai dažnai pasakytina apie Pietų Amerikos lietuvių organizacijų archyvus).

Kalbant apie išėivijos archyvinio paveldo likimą kituose kraštuose kyla nemažai problemų. Iki šiol trūksta informacijos ir išsamesnių tyrimų, įvertinimo, kiek kur yra išlikusio išėivijos archyvinio paveldo, kokiose oficialiose institucijose ar privačių asmenų kolekcijose būtų galima surasti organizacijos, asmens ar periodinių leidinių archyvinę medžiagą. Kai kurie kraštai rūpinasi išėivijos lietuvių organizacijų ir asmenų archyvinio palikimu. Pavyzdžiui, Australijoje archyvai kaupiami ir saugomi Australijos lietuvių bendruomenės archyve; Kanaidoje sėkmingai veikia ir įvairių asmenų bei

organizacijų archyvinį paveldą, leidinius ir daiktus kaupia Kanados lietuvių muziejus-archyvas, Didžiosios Britanijos lietuvių sąjungos ir pavienių asmenų bei organizacijų archyvai buvo saugomi Lietuvių namuose Londone, šiuos uždarius perkelti į Lietuvių sodybą; Vokietijoje veikia Lietuvių kultūros institutas, kaupiantis savo archyvą ir biblioteką. Tai sėkmingo išeivijos kultūrinio paveldo kaupimo ir išsaugojimo pavyzdžiai. Tačiau nemaža dalis išeivijos archyvinio paveldo šiuose kraštuose lieka asmeniniuose archyvuose ir ilgainiui, archyvų sudarytojui ar saugotojui mirus, dažnai sunaikinama.

Archyvų saugojimo vieta lemia ir archyvų prieinamumą: archyvai, esantys Lietuvos archyvuose, prieinami tyrėjams pagal archyvų įstatymus. Panaši padėtis ir užsienio archyvinėse institucijose, tik čia saugomo archyvinio paveldo prieinamumą tyrėjams iš Lietuvos iki šiol vis dar komplikuoja nemažos kelionės ir pragyvenimo užsienyje išlaidos. Archyvų nesutvarkymas (nesvarbu, ar jie būtų saugomi privačiose kolekcijose, ar oficialiuose Lietuvos ir užsienio archyvuose) yra rimta išeivijos archyvinio paveldo prieinamumo problema. Fraze „archyvas nesutvarkytas“ neretu atveju motyvuojamas atsisakymas leisti tyrėjui susipažinti su norima medžiaga.

Vis dėlto daugiausia problemų kelia asmeniniai archyvai, kurie gali būti laisvai prieinami, iš dalies prieinami arba visiškai neprieinami tyrėjams. Visa tai priklauso nuo fondo sudarytojo ar saugotojo pozicijų. Ne išimtis išeivijos istoriko darbe yra galimybė be jokių apribojimų naudotis pri-

važiame archyve saugoma medžiaga, tačiau neretai šie archyvai tyrėjams yra sunkiai prieinami. Ne vienas išeivijos ideologines sroves tyrinėjantis istorikas, pasibeldęs į privataus archyvo duris, yra patyręs archyvo saugotojo bandymus išsiaiškinti tyrėjo pasaulėžiūrinės nuostatas. Štai ištrauka iš vienos istorikės dienoraščio: „Taip mums besikalbant praėjo daugiau nei pusvalandis. Šio pokalbio metu jaučiau, kad X. „bando“ mane, ar aš geranoriškai nusiteikusi ateitinių ir kitų katalikiškos orientacijos asmenų atžvilgiu. Ar aš galiu tapti „sava“, ar manimi galima pasitikėti. Man rodosi, kad sugebėjau įtikinti X., kad nesu nusiteikusi išeivijos ateitinių ir kitų katalikų istoriją pateikti tik iš „liberalų“ pozicijų“ [7]. Nors kai kada net tokios priemonės ir panašios pažiūros ar tyrėjų neutralumas neatveria durų į privačius archyvus.

Pasitaiko, kad katalikų ir liberalų ideologinių srovių konfliktą bandoma perkelti į Lietuvą, jis kliudo net ir tokius, rodos, neutralius dalykus kaip archyvai ir archyvinis paveldas. Ideologinių srovių supriešinimas gali paliesti ir archyvines institucijas, mokslinių tyrimų institutus. Pavyzdžiui, kai kurie ideologinių srovių atstovai ir organizacijos neskuba savo archyvų siųsti, jei institucijoje yra kitos ideologinės srovės archyvai, o institucijos dėl jose esančių archyvų gali būti apkaltintos kaip esančios „vienos ideologinės grupės kontrolėje“ [16, 3]. Dažniausia dėl to nukenčia tik tyrėjai, nes dažnai susidaro sunkiai suvokiamas uždaras ratas – vieni nesu-čia archyvų, kiti netyrinėja, nes neturi ką, o nepatenkinti lieka ir vieni, ir kiti.

Kalbant apie ideologinių srovių archyvinio paveldo aktualumą šių dienų Lietuvos ir išeivijos visuomenei, galima pabrėžti, kad egzistuoja tam tikros visuomeninės grupės, kurioms šis paveldas yra įdomus ir aktualus. Pirmiausia minėtina akademinė bendruomenė. Pažymėtina, kad pirmaisiais Lietuvos nepriklausomybės metais lietuvių išeivijos paveldo, ypač DP emigracinės bangos, analizė ir recepcija buvo savotiškas mados dalykas, nulemtas tam tikrų psichologinių, socialinių ir kultūrinių reiškinių. Tačiau šiuo metu tiek akademinės, tiek plačiosios visuomenės dėmesys lietuvių išeivijos paveldui yra sumažėjęs. Išimtį sudaro tik domėjimasis šiuolaikinės migracijos procesais. Tad galima konstatuoti, kad išeivijos paveldas rūpi gana mažam akademikų būreliui. Tai būtų pirmoji socialinė grupė, kuri neabejinga ne tik lietuvių išeivijos ideologinių srovių, bet ir apskritai visos išeivijos kultūriniam palikimui.

Kitą grupę žmonių, kuriems išeivijos ideologinių srovių paveldas yra svarbus, sudaro išeivijos ideologinių grupių veiklos ir tradicijų tęsėjai. 1989 m. savo veiklą Lietuvoje atnaujino ateitininkų organizacija, 1990 m. LKDP, nuo 1993 m. Lietuvoje pradėjo vykti *Santaros-Šviesos* suvažiavimai, o 2007 m. veiklą iš JAV į Lietuvą perkėlė ir Lietuvių fronto bičiulių sąjūdis. Šių organizacijų nariams ir jiems prijaučiantiems išeivijos ideologinių srovių archyvinis paveldas yra aktualus formuojant asmeninę ir organizacinę tapatybę.

Tarptautinės organizacijos, pavyzdžiui, UNESCO, kelia ne tik archyvinio pavel-

do išsaugojimo klausimą, tačiau pabrėžia ir archyvų naudojimosi demokratizavimo reikalą [1, 51]. Šiuolaikinės informacinės technologijos jau leidžia archyvų skaitmenizavimo ir įkėlimo į virtualią erdvę būdu išspręsti archyvinio paveldo saugojimo ir prieinamumo problemas.

IŠVADOS

Lietuvai atgavus nepriklausomybę kilo didžiulis susidomėjimas lietuvių išeivijos kultūra, istorija, išeivijos kultūrinio paveldo kaupimu ir pargabenimu į Lietuvą. Dabar toks susidomėjimas jau praėjęs, o išeivijos tyrimai ir paveldo kaupimas tampa tik nedidelės grupelės žmonių ir institucijų interesų sritimi.

Nepaisant ideologinių srovių nesutarimų išeivijoje, galima daryti išvadą, kad požiūris į archyvų kaupimą ir išlaikymą buvo panašus. Panašus išeivijos liberalų ir katalikų srovių archyvų likimas. Galbūt galima kalbėti ne tiek apie atskirų srovių, kiek apskritai apie išeivijos archyvų specifiką: dauguma išeivijos archyvų yra susiformavę asmeninių archyvų pagrindu, archyvuose yra susimaišę asmeniniai laiškai su oficialių organizacijų dokumentais, knygos su rankraščiais, muziejiniai eksponatai, daiktai su periodiniais leidiniais.

Šių archyvinių fondų likimas įvairus – vieni jų išnyksta mirus archyvo sudarytojui, kiti išlaikomi asmeniniuose archyvuose, tretieji patenka į Lietuvos ar užsienio archyvinės institucijas.

NUORODOS

1. ABDELAZIZ, Abid. Memory of the World – Preserving our documentary heritage [interaktyvus]. INSPTEL 32 (1998) 1, p. 51–66 [žiūrėta 2007 m. rugšėjo 14 d.]. Prieiga per internetą: < <http://forge.fh-potsdam.de/~IFLA/INSPTEL/98-1abia.pdf>>.
2. ALEKSANDRAVIČIUS, Egidijus. Trys lietuvių kultūros istoriografijos slenksčiai. *Metmenys*, 1995, nr. 68, p. 1–21.
3. Apie Centrą išeivijos praeičiai tirti: [pokalbis su Vytauto Didžiojo universiteto Išeivijos studijų centro vadovu prof. Egidijumi Aleksandravičiumi ir moksliniu bendradarbiu Linu Salduku]. *Akiračiai*, 1999, nr. 2, p. 8–9.
4. Bronio Railos 1975 03 31 laiškas Karoliui Drungai ir Stepui Mackevičiui. *Vytauto Didžiojo universiteto Išeivijos studijų centras*, f. 5, ap.1–4, b. 5.
5. Bronio Railos raštas apie Lietuvių rezistencinės santarvės archyvų pasiskirstymą. 1996 06 10. *Vytauto Didžiojo universiteto Išeivijos studijų centras*, Bronio Railos fondas.
6. BUČINKYTĖ, Ilona. *Ateitininkų federacija išeivijoje: XX a. 5–7 dešimtmečiai*: daktaro disertacija. Kaunas: VDU, 2006.
7. BUČINKYTĖ, Ilona. Kokybiniai lauko tyrimai. 2002 m. spalio. *I. Bučinskytės asmeninis archyvas*.
8. BUČINSKYTĖ, Ilona. Lietuvių fronto bičiulių (LFB) ir Krikščionių demokratų (KD) santykiai išeivijoje. *I Laisvę*, 2006, nr. 155 (192), p. 42–49.
9. CHERNOSKI, John. The Lithuanian Emigration Institute. *Lithuanian Heritage*, 2003 July/August, p. 22–24.
10. DAPKUTĖ, Daiva. Išeivijos studijų centras – veikla ir jo saugomi lobiai. *Akiračiai*, 2001, nr. 6, p. 12–15.
11. DAPKUTĖ, Daiva. *Lietuvių išeivijos liberaliosios srovės genezė*: politiniai-organizaciniai aspektai, 1945 m.–šešto dešimtmečio pabaiga. Vilnius, 2002.
12. Darbo apyskaita (1949.XI.20–1952. XI.20). *Savu keliu*, 1952, lapkr. 20.
13. Dr. Juozo Kriaučiūno (ALKA) 2000 07 10 laiškas Daivai Dapkutei. *D. Dapkutės asmeninis archyvas*.
14. ERETAS, Juozas. *Valančiaus šviesa už marių*: Pranciškaus Juro ir jo bendrininkų gyvenimas ir veikla. Roma, 1980.
15. KATILIUS, Algimantas. Prelato Mykolo Krupavičiaus archyvas [interaktyvus]. *XXI amžius*. 2005 m. spalio 26 d. [žiūrėta 2007 m. rugpjūčio 20 d.]. Prieiga per internetą <<http://xxiamzius.lt/archyvas/priedai/horizontai/20051026/5-1.html>>.
16. KOJELIS, Juozas. Išeiviai Lietuvių išeivijos institute. *Nemunas*, 2004, nr. 31(472), p. 3–4.
17. KRUPAVIČIUS, Mykolas; BENDORIUS, Antanas. Krikščionys demokratai Lietuvoje. Iš *Lietuvių enciklopedija*. South Boston, 1958, t. 13, p. 105–112.
18. *Laisvės besiekiant*: Lietuvos laisvės kovotojų sąjungos įnašas į antinacinę rezistenciją. Chicago, 1983.
19. LIEKIS, Algimantas. *Amerikos lietuvių kultūros archyvas (ALKA)*. Vilnius, 2001.
20. MOCKUS, Kazys. Mūsų politinio gyvenimo klausimai. *Aidai*, 1953, nr. 7, p. 308–311.
21. *Santara-Šviesa*: 25 metų sukaktuvinis leidinys. Chicago, 1979.
22. STEPONAVIČIŪTĖ, Danutė. Kazys Pemkus (1920–1996) – Lietuvių išeivijos bibliofilas. *Knygotyra*, 2002, nr. 38, p. 1–9.
23. Vytauto Kavolio 1972 12 03 laiškas Henrietai Vepštienei. *Asmeninis Henrietos ir Vytauto Vepštų archyvas*.
24. Vytauto Kavolio 1978 01 07 laiškas Vincui Rasteniui. Iš *Vytautas Kavolis: asmuo ir idėjos*. Vilnius, 2000, p. 406.

THE ARCHIVAL FOUNDATION OF LITHUANIAN
EMIGRATION CATHOLIC AND LIBERAL IDEOLOGICAL
MOVEMENTS: RELEVANCE AND ACCESS

DAIVA DAPKUTĖ
ILONA BUČINSKYTĖ

Abstract

Lithuanian culture facing the challenge of globalization carries an actual ambition of integration the Lithuanian emigrants' heritage. The archival foundation is a part of it. The great interest in the culture, history and experiences of Lithuanian emigration emerged when Lithuania gained its independence in 1990. Now these days are gone. Only narrow circles of academic and public society still concern about the fate of Lithuanian emigration's heritage.

This paper deals with the archival foundation of two main Lithuanian ideological movements, which flourished among Lithuanian émigré after World War II. The problems of storage, relevance and access are discussed.

Since the end of the 19th century the Lithuanian ideological landscape has been shaped by the movements of Catholic or liberal orientation. The clash between Catholic and liberal ideological trends increased during the period of the first Lithuanian Republic (1918–1940) and especially during the years of anti-Nazi resist-

ance. The conflict of the ideologically orientated Catholics and liberals reached its peak during the years of emigration.

The research points that despite the ideological disagreement the fate of the archival foundation of two Lithuanian emigration ideological movements is similar. During the years of action most of the ideological institutions' didn't pay special attention to the systematic storage of the archival foundation. It should be stated that the archival foundation of two Lithuanian emigration ideological movements is dispersed in the archival institutions in Lithuania and abroad and in the variety of personal archives. The materials kept in the archival institutions are available for the academics and public. The access to the archival documents kept in personal archives could be complicated. However, the fate of the private archives is the question of the ultimate concern. The death of the archive keeper often means the loss of an important and valuable historical and cultural material.

Įteikta 2007 m. gruodžio mėn.